The Greek Review of Social Research

Vol 17 (1973)

17

Το πανεπιστήμιον: Προέλευσις και στάδια
εξελίξεως εις την Κωνσταντινούπολιν

Μιχαήλ Ι. Κυριάκης

doi: [10.12681/grsr.251](https://doi.org/10.12681/grsr.251)

Copyright © 1973, Μιχαήλ Ι. Κυριάκης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Κυριάκης Μ. Ι. (1973). Το πανεπιστήμιον: Προέλευσις και στάδια εξελίξεως εις την Κωνσταντινούπολιν. *The Greek Review of Social Research*, 17, 134–144. <https://doi.org/10.12681/grsr.251>

τὸ Πανεπιστήμιον: προέλευσις καὶ στάδια ἐξελιξεως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν

ὑπὸ

Μιχαὴλ Ι. Κυριάκν

Καθηγητοῦ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἱστορίας
καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ, Maryland University,
Winston Salem University, κτλ.

Ῥεπιστημονικοῦ Συνεργάτου τοῦ ΕΚΚΕ

Μετάφρασις: Χρυσούλα Λασκαράτου

Τὸ ἐκπαιδευτικὸν ἴδρυμα, τὸ Πανεπιστήμιον, ὅπως τὸ γνωρίζομεν σήμερον,¹ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μακρᾶς ἐξελιξεως. Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη, ἡ ὁποία ἤρχισε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀπέκτισε νόημα καὶ ἔδωσε εἰς αὐτὸ τὸ ἀρχικόν του περίγραμμα κατὰ τὸν Μεσαίωνα, ἡ τελικὴ του ὁμως μορφή ἀπεκρυστάλλωθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, μετὰ τὸν δέκατον ὀγδοὸν αἰῶνα. Ἡ πρώτη του, ὁμως, σύστασις καὶ ἡ πρώτη του διαμόρφωσις ἐπραγματοποιήθησαν εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς Ῥωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, τὸ μετέπειτα Βυζάντιον, ἡ ἀκριβέστερον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἱστορικοὶ καὶ ἄλλοι μελετηταὶ ἤρχισαν ἔκτοτε μελέτας ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς συστάσεως τοῦ Πανεπιστημίου κατὰ τὸν δωδέκατον ἢ δέκατον τρίτον μ.Χ. αἰῶνα, παραβλέποντες ἂν ἑνὸς μὲν τὰς ἐξελιξεις εἰς τὸ Βυζάντιον ἂν ἑτέρου δὲ τὴν Ἑποχὴν τὸν Καρολιδῶν, ὡς ἔχουσιν... θέσει τὴν βάσιν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τὸν πανεπιστημίων εἰς τὴν Δύσιν.² Συγχρόνως ἐπιμένουν ὅτι τὰ «... πρῶτα πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης ἦσαν τῆς Βολωνίας καὶ τὸν Παρισίων». Ἀντιθέτως, βυζαντινολόγοι καὶ εἰδικοὶ ἐπὶ τῆς Ἀνατολικο-Εὐρωπαϊκῆς Ἱστορίας ἐξακολουθοῦν νὰ ἀναφέρωνται εἰς «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως», τοῦ ὁποίου ἡ ἀπαρχὴ ἀνάγεται εἰς τὸν τέταρτον καὶ πέμπτον μ.Χ. αἰῶνα.³ Ἄλλοι μελετηταὶ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀπόψεις τῶν τελευταίων τούτων, δὲν δέχονται τὴν γνώμην ὅτι ὑπῆρχεν οἰονδήποτε τοιοῦτον πανεπιστήμιον εἰς τὸ Βυζάντιον,⁴ προσθέτοντες ὁμως «... ἔκτος ἐὰν ὑπῆρχεν ἐν εἰδὸς πανεπιστημίου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐπὶ βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β', κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου αἰῶνος». Εἰς, μάλιστα, ἐξ αὐτῶν ἐσημείωσεν ὅτι ἡ «... μεγαλυτέρα προσέγγισις εἰς ἕνα πλήρως ὀργανωμένον πανεπιστήμιον ἐπετεύχθη τὸ 1050».⁵ Λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν διαφορετικῶν

— Ἡ μελέτη αὕτη παρουσιάσθη εἰς τὴν ἐπιθεώρησιν *Byzantion*, Βρυξέλλαι ΧΛΙ, 1971, σσ. 161-182. Ἑγρᾶφις εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Μιχαὴλ Ἰω. Κυριάκη καὶ μετεφράσθη εἰς τὴν ἐλληνικὴν κατόπιν ἀδείας τῆς διεθνούς ἐπιθεωρήσεως *Byzantion* καὶ τοῦ συγγραφέως.

1. Διηλ. μὲ τὰς Σχολὰς του (κλάδους σπουδῶν ἢ κολλέγια), τὴν ἱεραρχίαν τῶν λειτουργῶν του, τοὺς καθηγητὰς καὶ βοηθοὺς του, τὸ διοικητικόν του προσωπικόν, πολλοὺς φοιτητὰς (αὐτόχθονας καὶ ξένους), μὲ τὰ προγράμματα σπουδῶν, καὶ τὴν παροχὴν τῶν πτυχίων του ἢ διπλωμάτων.

2. Βλ. Hastings Rashdall, *The Universities of Europe in the Middle Ages*, Oxford U.P. 1895, new edition 1936 (ed. F.M. Powicke & A.B. Emden) 3 τόμοι. I: XLIV 593; II: IX 342; III: XXVI 558; Helene Wieruzowski, *The Medieval University*, 1936 Princeton, pp. 207; Charles Haskins, *The Rise of Universities*, 1923 and 1957, Cornell U.P. pp. IX 107; James Walsh, *The Thirteenth Greatest of Centuries*, 1929, New York, Catholic Summer Press, pp. XXIX 490.

3. Βλ. περαιτέρω, σ. 135.

4. Βλ. Stephan d' Irsay, *Histoire des Universités françaises et étrangères* (des origines à nos jours) 2 vol. Paris 1933 & 1935; Ernest Barker, *Social and Political Thought in Byzantium*, 1957 Oxford (Clarendon P.).

5. Ibid., σ. 50.

τούτων ἀπόψεων καὶ τῶν διδασταμένων ἐρμηνειῶν, σχετικῶς μὲ τὰς ἀπαρχὰς καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Πανεπιστημίου, καθίστατο ἀπαραίτητος ἡ ἐπιανεξέτασις τῶν ὑπαρχόντων δεδομένων καὶ ἡ ἀπόπειρα συνθέσεως τούτων τῶν σημαντικῶν, καίτοι ἐνίοτε φαινομενικῶς ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτων, ἀπόψεων. Μὲ τὴν ἀπόπειραν ταύτην πρέπει νὰ συσχετισώμεν τὴν σημαντικὴν ἐξέλιξιν, ἡ ὁποία συνετελέσθη εἰς ἀμφότερα τὰ τμήματα τῆς πρώην Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας (Δυτικῆς καὶ Ἀνατολικῆς), ὥστε νὰ δυνηθῶμεν νὰ παρακολουθήσωμεν, εἰς τὸ σύνολόν των, τὰς ἐξελίξεις, αἱ ὁποῖαι ὠδήγησαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Πανεπιστημίου. Εἰς τὸ ἐγχείρημα τοῦτο ἡ θεμελιώσις καὶ ἐξελίξις τοῦ Πανεπιστημίου θὰ ἡδύνατο νὰ γίνῃ σαφὴς ἀντιληπτὴ καὶ κατανοητὴ, χωρὶς νὰ δοθῇ ἔμφρασις εἰς μίαν μόνον περιοχὴν ἢ εἰς ἓν φαινόμενον εἰς βάρος ἄλλου.

Πρόθεσις τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι νὰ προβῇ εἰς μίαν σύντομον θεωρήσιν τοῦ ἱστορικοῦ υποβάθρου τοῦ Πανεπιστημίου, ὡς ἐκπαιδευτικοῦ ἰδρύματος καὶ κέντρου σπουδῶν, καὶ νὰ φωτίσῃ τὰ ὑφιστάμενα δεδομένα, ὡς ἐπίσης νὰ συσχετίσῃ τὰς ἀπόψεις τῶν ἐπιστημόνων καὶ εἰδημόνων, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν πληροφοριῶν τῶν παρεχομένων ὑπὸ τῶν μεσαιωνικῶν χειρογράφων. Συγχρόνως, ἡ μελέτη αὐτὴ σκοπεῖ νὰ νὰ συγκεντρώσῃ τὴν χαρακτηριστικὴν συνεισφορὰν τοῦ Βυζαντίου, τὰς ἀπαρχὰς καὶ τὰ ἀρχικὰ στάδια τοῦ Πανεπιστημίου, τὰ ὁποῖα ἔλαβον χώραν εἰς αὐτὴν τὴν (Ἀνατολικὴν Ρωμαϊκὴν) Αυτοκρατορίαν.

Θὰ ἡδύνατο νὰ ἀναφερθῇ ἐν παρόδῳ ὅτι ἐνῷ ἡ Ρωμαϊκὴ Αυτοκρατορία ἐξ ἀρχῆς, ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Αὐγούστου (27 π.Χ.-14 μ.Χ.) μέχρι τοῦ τετάρτου καὶ πέμπτου αἰῶνος, ἀπετέλει ἐνότητος δύο τμημάτων (Δυτικοῦ καὶ Ἀνατολικοῦ), ἐν τούτοις ἀναποφεύκτως ὑπῆρχον πολλὰ θεμελιώδεις διαφοραί. Κατόπιν, ἐνῷ ἡ Δύσις κατεκλύσθη ὑπὸ βαρβάρων καὶ διῆλθε δύο χαώδεις («σκοτεινὰς») περιόδους ἀπὸ τοῦ 476 μέχρι τοῦ 800 μ.Χ. καὶ ἀπὸ τοῦ 850 περίπου μέχρι τοῦ 1000, τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας δὲν ἐγνώρισε τοιαύτην καταστροφὴν. Πράγματι, ἡ περιοχὴ αὕτη, τὸ μετέπειτα Βυζάντιον, μολοντοὶ ἀντιμετώπισε ἐξωτερικοὺς ἐχθροὺς καὶ ὀλεθρίας ἐσωτερικὰς συγκρούσεις, δὲν διῆλθε «σκοτεινὴν περίοδον». Ἀντιθέτως, ἐπεβίωσε πλέον τῶν χιλίων ἐτῶν καὶ ἡδυνήθη νὰ διατηρήσῃ καὶ νὰ καλλιεργήσῃ τὴν ἑλληνο-ρωμαϊκὴν κληρονομίαν του. Προσέτι, ἡδυνήθη νὰ δώσῃ μορφήν καὶ κατεύθυνσιν εἰς τὸν Χριστιανισμόν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ νὰ διαπλάσῃ μὲ διάφορα στοιχεῖα (ἑλληνικὰ, ρωμαϊκὰ, χριστιανικὰ καὶ ἀνατολικὰ) ἓνα διακεκριμένον καὶ πολυσύνθετον πολιτισμόν.¹ Κατὰ τὴν «προ-βυζαντινὴν» περίο-

1. Λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν καὶ τῶν θετικῶν ἐπιτευγμάτων ἀλλὰ μὴ παραβλεπομένων τῶν πολλῶν καὶ αὐτῶν ἐσωτερικῶν προβλημάτων.

δον (τέταρτον, πέμπτον καὶ ἀρχὰς τοῦ ἔκτου αἱ.) αἱ «ἐθνικαὶ» σχολαὶ τῆς Ἀρχαιότητος, ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνος,² αἱ ἄλλαι σχολαὶ Φιλοσοφίας, Ρητορικῆς, Γραμματικῆς, Δικαίου καὶ Ἱατρικῆς, συνέχισαν νὰ λειτουργοῦν εἰς τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολήν, ἐνῷ πολλοὶ Χριστιανοὶ παρηκολούθουν τὰ μαθήματα των.³ Αἱ σχολαὶ αὗται, αἱ ὁποῖαι κατὰ τοὺς πρώτους μ.Χ. αἰῶνας συνέχισαν τὰς πολιτιστικὰς παραδόσεις τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρώμης, ἀλλὰ εἰς τροποποιημένας μορφὰς, συνέβαλον ἀμέσως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Πανεπιστημίου. Τὰ ρεύματα αὐτὰ ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, τὴν Ρώμην καὶ τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολὴν συνεχωνεύθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν περαιτέρω εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας. Συνεπῶς, παρὰ τὰς ἀπόψεις μερικῶν συγχρόνων ἱστορικῶν, οἱ ὁποῖοι δέχονται ὅτι «... οὐδὲν πανεπιστήμιον ... οὐδὲν μόνιμον, ὀργανωμένον σύστημα πανεπιστημίου ὑπῆρχεν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμαϊκὴν Αυτοκρατορίαν (ἢ Βυζάντιον), ἀντιθέτως εὐρίσκομεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πρωτεύουσιν (τὴν «Νέαν Ρώμην», τὴν κατόπιν Κωνσταντινούπολιν) τὰ ἐξῆς:

1. Ἐνα Μέγα Διδασκαλεῖον, ὀργανωμένον εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸ τῶν μέσων τοῦ τετάρτου μ.Χ. αἰῶνος.
2. Ἐνα auditorium ἢ ὅτι ἔχει *ὀνομασθῇ* «Πανεπιστήμιον», τὸ ὁποῖον ἀπετέλει *ἀναδιωργανωμένην μορφήν* (τὸ 425 μ.Χ.) τῆς ἀνωτέρω Σχολῆς.
3. Πολιτιστικὰ ρεύματα καὶ ἐπιδράσεις κινούμεναι πρὸς δυσμὰς ἀπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν καὶ Ἑλληνιστικὴν Ἀνατολήν ἦσαν συνεχῇ καὶ οὐδέποτε ἀνεστάλησαν. Ταῦτα μετεκινούντο, διήρχοντο διὰ τῆς Ἰταλίας (νοτίου καὶ βορείου) καὶ δι' ἄλλων περιοχῶν. Προσέτι τὸ Ρωμαϊκὸν Δίκαιον (τοῦ Θεοδοσίου, τοῦ Ἰουστινιανοῦ κ.λ.π.) ἐφηρμοζέτο ἀπὸ κοινῆς εἰς τὴν Δύσιν καὶ τὴν Ἀνατολήν.
4. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν Εἰκονοκλαστικῶν διαμαχῶν (726-789 καὶ 810-843) χιλιάδες Βυζαντινῶν μοναχῶν κατέφυγον εἰς τὴν Ἰταλίαν, μεταφέροντες χειρόγραφα καὶ ἄλλας πολιτιστικὰς ἐπιδράσεις εἰς τὴν Δύσιν.
5. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ἐνάτου αἰῶνος ἡ Σχολὴ τῆς Ἀνωτέρας Ἐκπαιδεύσεως («Πανεπιστήμιον») ἐπανιδρύθη εἰς τὸ «παλάτι» τῆς Μαγναύρας (Κωνσταντινούπολις). Ἐκεῖ παρέδιδον μαθήματα ὁ Φώτιος, ὁ Λέων ὁ Μαθηματικὸς⁴ καὶ ἄλλοι.

2. Καταργηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ: 529 μ.Χ.
3. Μεταξὺ αὐτῶν ἦτο ὁ Ἰουλιανὸς ὁ μετέπειτα αὐτοκράτωρ (361) τῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας. Ἐπίσης μερικοὶ Πατέρες τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας: ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος κ.λπ.

4. Ἦτο διάσημος εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἀνατολήν, καὶ ὁ Ἀραῦ (Khalif) Ma'moun τῆς Βαγδάτης (813 - 833) προσέκαλεσε τὸν Βυζαντινὸν μαθηματικὸν εἰς τὴν πρωτεύουσάν του διὰ νὰ διδάξῃ, ὑποσχόμενος εἰς αὐτὸν τιμὰς καὶ πλοῦτον. Ἀλλὰ ὁ αὐτοκράτωρ Θεοφίλος δὲν τὸ ἐπέτρεψε νὰ φύγῃ: ἀντ' αὐτοῦ δέ, διώρισε τὸν Λέοντα εἰς διδακτικὴν θέσιν

6. Κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίαι τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος συνετελέσθη μία νέα καὶ σημαντικὴ προώθησις εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Πανεπιστημίου μὲ τὴν ἰδρυσιν δύο χωριστῶν σχολῶν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Αὗται ἀπετέλουν τὴν Νομικὴν καὶ τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολήν. Ἡ πρώτη, ὅπως θὰ ἀναφέρωμεν κατωτέρω, φαίνεται ὅτι εἶχε σημαντικούς δεσμούς καὶ ὅτι ἐπηρέασε τὴν Νομικὴν Σχολήν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βολωνίας.
 7. Μετὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ Βυζαντίου ὑπὸ τῆς Τετάρτης Σταυροφορίας (1204) καὶ τὴν ἐγκαθίδρυσιν Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας ἐπὶ τῶν ἔρειπῶν του, λόγοι ἀπὸ τὴν Δύσιν μετέβησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ μελετήσουν τὴν Ἑλληνικὴν καὶ νὰ συλλέξουν χειρόγραφα. Ὁρισμένα ἐκ τῶν χειρογράφων τούτων, συμπεριλαμβανομένων καὶ κειμένων τοῦ Ἀριστοτέλους, μετεφράσθησαν τότε ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὰ Ἑλληνικὰ εἰς τὰ Λατινικά.
 8. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραμονῆς τῶν Λατίνων εἰς τὸ Βυζάντιον (1204-1261), ἡ Νίκαια, τὸ «Ἑλληνικὸν βασίλειον ἐν Ἐξορίᾳ» εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἀκτὴν τοῦ Βοσπόρου, ἀπέβη σημαντικὸν πολιτιστικὸν κέντρον, ὅπου συνεκεντροῦντο διδάσκαλοι καὶ φοιτηταὶ ἀπὸ τὴν Ἑγγύς Ἀνατολήν καὶ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην.
 9. Μετὰ τὸ 1261, καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κατεστραμμένου ἀπὸ τοὺς Λατίνους Βυζαντίου, τὸ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ἐπανιδρύθη εἰς τὴν πρωτεύουσάν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Η'. Κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς τῆς περιόδου ὑπῆρχε, παραλλήλως πρὸς τὸ «Πανεπιστήμιον», ἓνα ἄλλο σημαντικὸν κέντρον μαθήσεως εἰς τὸν Μυστρᾶν, εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα (Πελοπόννησον). Ἐκεῖ ὁ Νεοπλατωνικὸς Γεώργιος Πλήθων¹ παρέδιδε μαθήματα Φιλοσοφίας καὶ εἶχεν ἀποκτήσει μεγάλην φήμην εἰς τὴν Ἱταλίαν καὶ τὴν Δύσιν.
 10. Τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα ὁ προαναφερθεὶς Βυζαντινὸς φιλόσοφος Γεώργιος Πλήθων² προσεκληθὲν εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ὅπου παρέδιδε μαθήματα Φιλοσοφίας. Συνεπεία τούτου, ἀπὸ τοῦ 1459 ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνος εἶχεν ἰδρυθῆ εἰς τὴν Φλωρεντίαν ὑπὸ τοῦ Marsilio Ficino (1433-1499) μὲ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Cosimo de Medici.
- Μολοντοὶ ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ ρωμαϊκὴ ἀρχαιότης μὲ τὰς σχολὰς τῶν, Φιλοσοφίας, Γραμματικῆς, Δικαίου, Ρητορικῆς καὶ Ἱατρικῆς, συνέβαλον μεγάλως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Πανεπιστημίου, ἐν

τούτοις εἰς τὴν πραγματικότητά αἱ νεότεραι συνθήκαι τοῦ Μεσαίωonos εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀπὸ τοῦ τέταρτου μ.Χ. αἰῶνος, εἶναι ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ἔδωσαν ὄψιν καὶ νεότεραν κατεύθυνσιν εἰς τὰς ἀρχαῖας ἐξελίξεις. Οὗτος εἶναι ἓνα διαφορετικόν, πολυπληθεστερον κόσμον, ἀποτελούμενον ἀπὸ πολλὰς φυλάς καὶ ἔχοντα ἀνάγκην ἀπὸ δημοσίου ὑπαλλήλους, καλῶς ἐκπαιδευμένων διοικητικῶν λειτουργῶν, ἐκπαιδευτικούς κ.ἀ., ἐδημιουργήθη ἡ Αὐτοκρατορικὴ Σχολὴ Ἀνωτέρας Ἐκπαίδευσως (ἡ «Πανεπιστήμιον»)³. Ἀναφορικῶς, ἡ ἰδρυσις ἐνὸς κέντρου ἀνωτέρας ἐκπαίδευσως, ὅπως τὸ Πανεπιστήμιον, συνεπήγετο ὥρισμανας προϋποθέσεις. Μεταξὺ τούτων, ἐχρειάζετο ἓνα σταθερὸν οἰκονομικὸν καὶ κοινωνικὸν περιβάλλον διὰ νὰ ὑπάρξῃ καὶ νὰ ἐξελιχθῇ τὸ Πανεπιστήμιον τοῦτο. Ἐνθ' αἱ προϋποθέσεις αὗται δὲν ὑφίσταντο εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην πρὸ τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος, ἔνεκα ἱστορικῶν λόγων οἱ ὁποῖοι ἤδη ἀνεφέρθησαν, ἐν τούτοις τὰ πράγματα ἦσαν εὐνοϊκὰ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (τὸ μετέπειτα Βυζάντιον) καὶ αἱ περιστάσεις αὗται εἶναι ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ἠνθώσαν τὴν ἀπαρχὴν τῆς λειτουργίας τοῦ Πανεπιστημίου.⁴

Ἡ ἐτυμολογία τῆς ἀγγλικῆς λέξεως *university* εἶναι ἀπὸ τὴν λατινικὴν *universus* (δηλ. ὁλοσχερῆς ἡ ὁλόκληρος καὶ κατ' ἐπέκτασιν τὸ σύνπαν). Ἡ μεταγενεστέρα λέξις *universitas*⁵ (ὡς ἐπίσης καὶ ἡ λέξις *universitas facultatum*) ἀνεφέρετο εἰς κέντρον ἐκπαίδευσως ὅπου ἐμελετῶντο ὅλοι οἱ κλάδοι τῆς Ἐπιστήμης. Προσέτι ἡ λέξις *universitas* διεμορφώθη καὶ ἔλαβε τὴν συγκεκριμένην σημασίαν της κατὰ τὰ τέλη τοῦ Μεσαίωonos. Ἐνωρίτερον (τὸν τέταρτον μ.Χ. αἰῶνα) τὰ κέντρα αὗτά, ὅπου καθηγήται (*magistri*) καὶ σπουδασταὶ (*studii* ἢ *studiosi*) συνήρχοντο, ἐκαλοῦντο ἁπλῶς «Σχολαί» ἢ «Μέγα Διδασκαλεῖον» ἢ *studium generale* εἰς τὴν Δύσιν. Ἀνεφέροντο ἐπίσης ὡς *auditorium*, *museum*⁶ ἢ Πανδιδασκλήριον⁷ (δηλ. τόπος ὅπου ἐδιδάσκετο πᾶσα γνῶσις).

Τὸν τέταρτον μ.Χ. αἰῶνα ἡ Ἀνωτέρα Ἐκπαιδευτικὴ Σχολὴ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν⁸ ὀνομάζετο *Μέγα Διδασκαλεῖον* καὶ ὅταν ἀναδιοργανώθῃ τὸν πέμπτον αἰῶνα (425 μ.Χ.) ἀνεφέρετο ὡς *audito-*

3. Δηλ. εἰς τὴν πρώτην τῆς μορφῆν. Σημειώσατε: εἰς τὸ Βυζάντιον τὸ «Πανεπιστήμιον» ἦτο λαϊκὸν ἱδρυμὸν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τοῦ κράτους.

4. Βλ. σ. 135.

5. Σημειώσατε τὰ ἀντίστοιχα ἑλληνικά «Πανδιδασκλήριον» καὶ «Πανεπιστήμιον».

6. Δηλ. κέντρον ὅπου συνεκεντροῦνται οἶαι αἱ Μοῦσαι (τέχναι) καὶ μελετῶνται.

7. Βλ. Φ. Κουκουλῆ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός* 6 τόμοι, ἰδιαίτερος τόμος VI σ. 157, Ἀθήναι 1952-1955, Γαλλικὴ Ἀκαδημία.

8. Βλ. L. Bréhier, «Notes sur l'histoire de l'enseignement supérieur à Constantinople» εἰς *Βυζάντιον*, τόμος III καὶ IV (κ.ἑ. 73, 13), ἐπίσης εἰς τὸ *Les institutions de l'Empire Byzantin* (Paris 1949, A. Michel) ed. 1970, p. XXV, 643.

εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀργότερον (μετὰ τὸ 842) ὁ Καῖσαρ Βάρδας τὸν διώρισεν εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον» ὡς Πρύτανιν.

1. Βλ. περαιτέρω σ. 142.

2. Συμπεριλαμβανομένων δικαστῶν, ἱερέων, θεολόγων κ.ἀ.

gium. Μεταγενεστέρως, ὅμως, ἡ Σχολὴ αὐτὴ ἦ τὸ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ὀνομάσθη *Οἰκουμένιον Διδασκαλεῖον*¹ ἀλλὰ μέχρι τοῦ 1045 ἡ Σχολὴ αὐτὴ διήλθε νέαν φάσιν, καθ' ἣν ἐχωρίσθη εἰς δύο τμήματα· τὴν Νομικὴν καὶ Φιλοσοφικὴν Σχολὴν, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἐστεγάζετο εἰς διαφορετικὰ κτίρια. Εἰς τὴν Δύσιν, τὸ κέντρον ἀνωτέρων σπουδῶν τὸ ὅποιον εἶχε τὰς ρίζας του εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Καρολιδῶν καὶ εἰς τὰ μεταγενέστερα νομαστικά κέντρα τῶν Βενεδικτίνων² ἦτο γνωστὸν ὡς *Studium Generale*. Ἐκεῖ, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, τὸ ἐπίθετον *Generale* συνεσχέτισθη τὸ πρῶτον καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ συνωνύμου του *Universale*. Ἡ προαναφερθεῖσα λέξις *Universitas*, ἣ ὁποία τελικῶς διεμορφώθη, ἐσημαιοῦσε τὴν δημόδιον Λατινικὴν (Lower Latin, L.L.) ἕνα νομικὸν ὅρον χρησιμοποιοῦμενον διὰ σωματείων ἢ ὀργανωμένων νομικῶν σῶμα. Ἀναφέρετο ἐπίσης εἰς ὁμάδα ἢ ἱδρυμα καθηγητῶν καὶ σπουδαστῶν τὰ ὁποῖα ὀργανοῦντο δι' ἐκπαιδευτικούς καὶ θρησκευτικούς σκοπούς.

Ἐχομεν ἤδη ἀναφέρει διὰ εἰς τὸ Βυζάντιον τὸ Πανεπιστήμιον ἢ το αὐτοκρατορικὸν ἱδρυμα· ὀργανωμένον, ὑποστηριζόμενον καὶ ἐποπτευόμενον ὑπὸ τῆς Πολιτείας.³ Ἦτο, τρόπον τινά, «ἀνωτέρα διοικητικὴ σχολή». Οἱ ἰθύνοντες τῆς Σχολῆς (Πρυτάνεις, Καθηγηταί, κ.λ.π.) εἶχον ἐπισήμους τίτλους ὅπως *Νομοφύλαξ*, *Υπάτος τῶν Φιλοσόφων*, *Μάιστρος* (ἢ *Μάγιστρος*) καὶ ἡμεῖοντο ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως.

Μὲ αὐτὰς τὰς βάσεις ἀνεπτύχθη τὸ Πανεπιστήμιον εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ τετάρτου μ.Χ. αἰῶνος μέχρι τοῦ ἑνδεκάτου. Ἡ ἱδρυσις Ἀνωτέρων Ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἡ καθιέρωσις δευτέρας πρωτεύουσας (τῆς «Νέας Ρώμης» τὸ 330 μ.Χ.), ἀπετέλει μέρος τῶν μεταβολῶν καὶ τῶν σημαντικῶν ἱστορικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα εἰσήχθησαν εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Α' (τοῦ Μεγάλου), ὁ ὁποῖος ἐκυβέρνησεν ἀπὸ τοῦ 324 μέχρι τοῦ 337 μ.Χ. Κατόπιν, καθὼς ἡ Αὐτοκρατορία ἐστρέφετο συνεχῶς πρὸς τὰς ἀνατολικὰς, ἐξελληνισμένας, πολυανθρωποτέρας, καλλιεργημένας καὶ πλουσίας ἐπαρχίας τῆς, ἡ ἀνοδος τοῦ Βυζαντίου ἦτο ἐξησφαλισμένη. Οὕτως, ὅσον ἡ ἀνατολικὴ πρωτεύουσα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἀπέκτα ὁλονὲν καὶ περισσότερον προέχουσαν θέσιν ὡς πολιτικόν, οἰκονομικὸν καὶ πολιτιστικὸν κέντρον, τὸσον καθηγῆται⁴ καὶ σπουδασταί⁵ διαρκῶς συνέρρεον ἐκεῖ.

1. Κατὰ τὴν περίοδον ἀπὸ 800 μ.Χ. μέχρι 850, μέχρι 1000.

2. Λέγεται διὰ κατὰ καιροὺς ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπισκέπτετο τὰς τάξεις καὶ παρηκολούθει τὰς συζητήσεις.

3. Μετὰ τὴν διασημωτέρων ἦσαν ὁ Λιβάνιος καὶ ὁ Θεμιστοχ.

4. Διὰ τοὺς νέους (διότι ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἀπεκλείετο νὰ φοιτοῦν νέαι εἰς δημοσίας ἢ αὐτοκρατορικάς σχολάς)

Τὸ περιβάλλον αὐτὸ τῶν ἰδιωτικῶν σχολῶν, τῶν ἀμιλλωμένων διδασκάλων, τῶν σπουδαστῶν καὶ τῆς ἀναταραχῆς ὠδήγησε τὴν αὐτοκρατορικὴν κυβερνήσιν, λόγῳ ἰδικῶν τῆς κινήτων καὶ ὑφισταμένων ἀναγκῶν, εἰς τὴν ἱδρυσιν Σχολῆς Ἀνωτέρων Σπουδῶν. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀφιετηρίαν καὶ διὰ καθαρῶς πρακτικὰς ἀνάγκας ἱδρῦθη τὸ Ἀνώτερον Ἐκπαιδευτικὸν Ἰδρυμα (ἢ τὸ «Πανεπιστήμιον») εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Καθὼς τὸ ἐκπαιδευτικὸν τοῦτο ἱδρυμα ἐξελισσομένη κατὰ τὴν διάρκειαν ὁλοκλήρου τοῦ Μεσαίωνος, ἀπὸ τοῦ τετάρτου μέχρι τοῦ ἑνδεκάτου καὶ ἀκόμη μέχρι τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, ὑφίστατο ἀρκετὰς ἀλλαγὰς καὶ ἐξελίξεις.

Ἐπεξετεινέτο, διήρχετο ἀπὸ πολλὰς φάσεις, καὶ εἰς μίαν ἢ δύο περιπτώσεις ἡ συνέχεια του εἶχεν, ἐπ' ὀλίγον, ἀνασταλὴ. Ἐχομεν ἤδη ἀναφέρει διὰ τὸ Ἀνώτερον Ἐκπαιδευτικὸν Ἰδρυμα ἢ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ὑπέστη τὴν πρῶτην μείζονα ἀναδιοργανώσιν του τὸν πέμπτον μ.Χ. αἰῶνα. Τότε κατέστη εὐρύτερον κέντρον, ὀνομαζόμενον *auditorium*, μὲ τριάντα μίαν ἑδρας καὶ ἱσαριθμούς *Magistros* οἱ ὁποῖοι ἐδίδασκον ἐπὶ ποικίλων θεμάτων. Αὐτὰ περιελάμβανον τὸσον Ἑλληνικὰ ὅσον καὶ Λατινικὰ (γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν), Δίκαιον, Φιλοσοφίαν καὶ Ρητορικὴν. Λέγεται⁶ ὅτι ἡ σύζυγος τοῦ Θεοδοσίου Β', ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοκία (Ἀθηναῖς), εἶχεν ἀναλάβει τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐτῆς σχολῆς («Πανεπιστημίου») τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Θεοδοσιανὸς κωδῆξ⁷ ἀναφέρει τὰ ἐξῆς εἰς τὸ Βυζάντιον XIV, «τίτλος» 9,3 τῆς 27 Φεβρουαρίου 425: «... Τοῦ *auditorium* μας θὰ ἔχη εἰδικὸς τρεῖς ρήτορας καὶ δέκα γραμματικούς (αὐτοὶ θὰ ἦσαν τῶν Λατινικῶν),⁸ ἐπίσης πέντε σοφιστὰς καὶ δέκα γραμματικούς (τῶν Ἑλληνικῶν). Ὅλοι αὐτοὶ θὰ εἶναι κατηρτισμένοι *Magistri*.⁹ Θὰ ὑπάρχη, προσέτι, ἕνας διδάσκαλος τῆς Φιλοσοφίας καὶ ἄλλοι δύο, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐρμηνεύουν τὸν Νόμον καὶ τὸ Καταστατικόν...» (Statutes). Συνεπείᾳ τοῦ

ὀνομαζόμενου *μαθηταὶ* καὶ *δοκίμοι* τῆς αἰ. Βλ. Φ. Κουκούλε, ἐνθ' ἄνω. Ἡ G. Buckler ἀναφέρει ἐπὶ τῶν ἄρθρων τῆς περὶ τῆς παιδείας εἰς τὸ Βυζάντιον ἐπὶ ἑκάθε νεὸς καὶ νέας, οἱ ὁποῖοι εἶχον οἰκονομικὴν ἀνεσιν, ἐμφορῶντο...» ἐπίσης εἰς τὸ Baynes - Moss, *Byzantium* (σ. 200), Oxford UP., 1948 καὶ 1961 (PB., ed.), σ. XXX, 426. Σημειώσατε: ὁ Φ. Κουκούλες ἀναφέρει ὁσάυτως ὅτι οἱ διδάσκαλοι (καθηγηταὶ) εἰς τὸ Βυζάντιον ὀνομαζόντο Μάγιστρος, Γραμματικός, Λογιώτατος, Ρήτωρ ἢ Φιλόσοφος, συμφώνως πρὸς τὸ θέμα διδασκαλίας. Ὁ Μάγιστρος ἐφόρει ἔνδυμα ἢ χιτῶνα (μαῖον ἢ γκριζόν). Ὁ ἱστορικὸς τοῦ VI αἰῶνος Ἀγασθίας τοῦ ἐργον του *Histories* ἀποκαλεῖ ταύτην «σεμινατῆν στολήν».

5. Βλ. L. Bréhier, ἐνθ' ἄνω.

6. Αὐτὸ εἶναι τὸ προ-χριστιανικὸν τῆς ὀνομα.

7. Βλ. *Theodosianus Codex* v. *Novellae*, μεταφρασμένο ἀπὸ τὰ λατινικά μὲ σημειώσεις καὶ σχόλια ὑπὸ Clyde Farr καὶ ἄλλων, Princeton UP. 1952, σ. XXV, 643.

8. Σημειώσατε: τὰ λατινικά ἀπερρίφθησαν καὶ δὲν ἐμελετῶντο πλέον εἰς τὸ Βυζάντιον (Ἀνατολικὴν Ρωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν) ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Λέοντος Γ' (717 - 741).

9. Μάγιστροι (Καθηγηταί).

γεγονότος ὅτι πολλοὶ Μάγιστροι συνήρχοντο ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην καὶ παρέδιδον μαθήματα ἐπὶ ποι- κίλων ἐπιστημῶν, τὸ αυτοκρατορικὸν τοῦτο Ἐνό- τερον Ἐκπαιδευτικὸν Ἰδρυμα ἔχει ὀνομασθῇ «Πανε- πιστήμιον» ἀπὸ ἀρκετοῦς συγχρόνους ἐπιστήμονας. Ὁ Α.Α. Vasiliev ἀναφέρει τοῦτο ὡς «Ἀνώτερον Ἐκπαιδευτικὸν Ἰδρυμα ἢ Πανεπιστήμιον».¹ Ὁ G. Ostrogorsky ὑπεστήριξε ὅτι μετὰ τὴν ἀναδιοργά- νωσιν τῆς τὸν πέμπτον αἰῶνα, ἐπὶ βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου Β', ἡ αυτοκρατορικὴ αὐτῆς σχολὴ ἦτο «... οὐσιαστικῶς ἓνα νέον Πανεπιστήμιον».² Ὁ L. Brehier ἔγραψεν ὅτι ὁ Θεοδοσιανὸς Κῶδιξ «... συνέ- στησε δύο ἑδρας Δικαίου εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως».³ Ὁ Φαίδων Κουκουλὲς ὑπε- στήριξε ὅτι τὸ «... Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταν- τινουπόλεως ἦτο ἀνωτέρα διοικητικὴ σχολή».⁴

Αὐτὸ τὸ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπό- λεως» εἶχεν, ὅπως ἀναφέρει ὁ Louis Brehier, μακρο- χρόνιον (κατὰ καιροὺς καὶ ἐπ' ὀλίγον διακοπόμε- νην) συνεχῆ λειτουργίαν ἀπὸ τοῦ τετάρτου μέχρι τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος.

Ἰδρυθὲν⁵ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ τετάρτου μ.Χ. αἰῶνος καὶ ἀναδιοργανωθὲν κατὰ τὸν πέμπτον, παρημελήθη προσωρινῶς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς βασιλείας τοῦ Φωκά (602-610) καὶ ἀποκατεστάθη ἐκ νέου κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἡρακλείου (610-645). Ἡ μετέπειτα ἱστορία του ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἑβδό-μου αἰῶνος καὶ πέραν, ὅταν τὸ Βυζάντιον ἐπὶ ἐλπίμα ἔναντιον τῶν Μωαμεθανῶν οἱ ὁποῖοι ὁλονὲν ἐπεξέ-τεινον τὴν κυριαρχίαν των, μέχρι τοῦ ὁγδόου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐνάτου αἰ., δὲν εἶναι ἐπαρκὺς γνω-στή. Ὀλιγώτερον γνωστὴ εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ «Πανε-πιστημίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως» κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πολυπλόκου Εἰκονοκλαστικῆς περιό-δου. Οἱ ἀντίπαλοι τῶν Εἰκονοκλαστῶν αυτοκρατόρων ἔχουν γράψαι μὲ κακεντρέχειαν ὅτι οἱ εἰκονοκλάσται ἔκαυσαν τὸ «Πανεπιστήμιον» μαζὶ μὲ τοὺς καθηγη-τάς του! Ἀλλὰ ἡ μελέτη τῶν γραμμάτων καὶ ἡ μάθησις πρέπει προφανῶς νὰ εἶχε συνεχισθῇ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Εἰκονοκλαστικῆς περιόδου (726-843), ἄλλως πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθοῦν ἡ ἐμφά-νισις τοῦ Φωτίου («... ἀνθρωπιστοῦ καὶ προδρόμου τῆς Ἀναγεννήσεως») συγχρόνως μὲ μερικοὺς ἄλλους Βυζαντινοὺς ἐπιστήμονας καὶ συγγραφεῖς, καὶ ὁ Δευ-τερος Χρυσοῦς Αἰὼν.⁶ Ἐν τούτοις, τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ 957 μέχρι τοῦ 1025 (ἑξήκοντος βασιλείας τοῦ Βασι-

λείου Β') ἦτο περίοδος αἵματηρῶν καὶ ὁλοκληρωτικῶν πολέμων τοῦ Βυζαντίου ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Τό-τε ἡ ἐκπαίδευσις εἶχε παραμεληθῇ ἄλλὰ μέχρι τοῦ 1045 τὸ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ἐπανιδρύθη ὑπὸ τοῦ αυτοκράτορος* Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου (1042-1055). Τότε ὀργανώθησαν δύο χωρισταὶ σχολαί: ἡ Νομικὴ Σχολὴ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἰωάννου Ξιφιλίνου,⁷ καὶ ἡ Φιλοσο-φικὴ Σχολὴ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ.⁸ Οἱ ἐπίσημοι τίτλοι, τοὺς ὁποῖους ἔφερον οἱ διευθυνταὶ αὐτοῦ τῶν ἀντιστοιχῶν σχολῶν, ἦσαν: *Νομοφύλαξ* καὶ *Ὑπατος* τῶν Φιλοσόφων. Ὁ Ἰωάννης Ξιφιλίνος διηύθυνε τὴν Νομικὴν Σχο-λὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ ἑννέα περίπου ἔτη, καὶ ἦτο ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ὀργάνωσε τὰ προ-γράμματα σπουδῶν τῆς, τὸ πνεῦμα καὶ τὸν γενικὸν προσανατολισμὸν τῆς.

Προσέτι ἔδωσε τὴν ἀκριβῆ σημασίαν εἰς τὴν λειτουργίαν καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ Νόμου διὰ τῆς διδασκαλίας του καὶ τῆς συγγραφῆς του. Ὡς ἐκ τούτου ἡ Βυζαντινὴ Νομικὴ Σχολὴ ἔγινε ση-μαντικὸν πρότυπον διὰ παρομοίας σχολάς, αἱ ὁποῖαι ἐνεφανίσθησαν ἀργότερον εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώ-πην.¹¹ Ἐντελὸς διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν Ξιφιλίνου εἰς χαρακτῆρα καὶ ἐνδιαφέροντα ἦτο ὁ φίλος του καὶ συνάδελφος τοῦ Μιχαὴλ Ψελλός. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἦτο μίαν δυναμικὴ προσωπικότης, μὲ φαντα-σίαν, ἀνθρωπὸς τοῦ κόσμου καὶ ὀλιγώτερον προση-λωμένος εἰς χριστιανικοὺς δογματικοὺς δεσμοὺς ἀπὸ τὸν φίλον του.

Συγχρόνως ὁ Ψελλός ἦτο συχνὰ ἄσυνεπής ἀλλὰ πάντοτε ζωντανὸς καὶ ἐνδιαφέρων τύπος. Εἶναι γνωστὸς ὡς μέγας θαυμαστής τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὅταν δὲ ὁμιλῇ διὰ τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὰ γράμματα του ἀναφέρει ἑαυτὸν «πλατωνιστὴν». Ἀποτέλεσμα τῶν πνευματικῶν του ἐνδιαφερόντων καὶ τῆς πολιτικῆς του ἀναιεξέως εἰς τὴν αυτοκρατορικὴν αὐλὴν ἦτο ὅτι ἐνεπλάκη εἰς δυσχερείας. Εἰς μίαν περίπτωσιν, ὅταν τὰ ἐνδια-φερόντα του διὰ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἐδέ-χοντο ἐπιθῆσεις, εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀλλάξῃ τὴν στάσιν του διὰ νὰ ὑπερασπίζῃ τὸν ἀπόνευσαν τοῦ ἐνόπλιον τοῦ Αυτοκράτορος καὶ διὰ νὰ διασώσῃ

7. Ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἀναφέρει (*Alexias*, 8) ὅτι ἡ μελέτη τῶν γραμμάτων εἶχε παραμεληθῇ (954 - 1042) ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἐκλείψει ὁλοσχερῶς.

8. Ὅχι μὲ ἰδιότητά του πρωτοβουλίαν, ἀλλὰ παραινόμε-νος ὑπὸ τὴν ὑπαλλήλων του, μεταξὺ τῶν ὁποίων προέχουσιν θέσιν κατεῖχε καὶ ὁ Μιχαὴλ Ψελλός.

9. Λόγιος καὶ «Ἀριστοτελιανός» (ἐκλεγείας μεταγενεστέ-ρας) Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1065 - 1075).

10. Ὑψηλὲς μία σύνθετος «μοντέρνα» προσωπικότης, εἰς τὴν «προδρόμων» τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἐπίσης πολυγραφώτα-τος συγγραφεὺς εἰς τὸν πεδὸν λόγου καὶ τὴν ποιήσιν. Ἦτο ἀκόμη καὶ ἱστορικός· παραλλήλως ἡ ἐπίδρασις του ἐπὶ τῆς γλώσσας, τῶν γραμμάτων καὶ τῆς μαθήσεως εἰς τὸ Βυζάντιον ἦτο μεγάλη.

11. Βλ. σ. 143.

1. Βλ. Α.Α. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire* (324 - 1453), Wisconsin UP., 1952, σ. 846.

2. Βλ. G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State* (trans. U.M. Hussey) Oxford 1968, σ. 56.

3. Ἐνθ' ἀνωτ., *Buzantion*, III, IV.

4. Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 115 ἐπ.

5. Σημειώσατε: ἡ ἱστορία τοῦ «Πανεπιστημίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως» συνδέεται μὲ τὸ κράτος καὶ τὰ αυτο-κρατορικά του νομοθετήματα.

6. Ὁ ὁποῖος ἐξετείνεται περίπου ἀπὸ τοῦ 845 - 857 καὶ ἀπὸ τοῦ 1025 - 1185.

τόσον τὸν Ἑλληνισμὸν ὅσον καὶ τὴν Φιλοσοφίαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἐδέχτο διὰ ὑπεράνω τούτων ἢ το Ἑθολογία! Εἰς μίαν διαμάχην μὲ τὸν Ἰωάννην Ξιφιλίνον, ὁ Ψελλὸς ἐπέμεινε ὅτι ἦτο «καλὸς Χριστιανὸς» ὅπως ἐκεῖνος¹ καὶ ἀκόμη διὰ ἦτο ἱκανὸς νὰ συμβιβάσῃ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Πίστεώς του μὲ τὰ ἐνδιαφέροντά του διὰ τὰς ιδέας τοῦ Πλάτωνος.² Ἄλλοτε πάλιν, ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ ἐξορισθῇ εἰς μὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Ὅρος) «Ὀλυμπος».

Παρέμεινε ἐκεῖ μόνον ἐπ' ὀλίγον χρονικὸν διάστημα, διότι συντόμως ἀνεκλήθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Αὐλὴν ὑπὸ τῆς αὐτοκρατορίας Θεοδώρου. Εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν ὁ Ψελλὸς παρέδιδε μαθήματα Φιλοσοφίας καὶ ἄλλων ἑνδεκα θεμάτων, συμπεριλαμβανομένων τῆς Γεωγραφίας, καὶ τῆς Μουσικῆς καὶ τῆς Ἀστρονομίας. Μεταξὺ τῶν ἄλλων, οἱ ὅποιοι ἐδίδασκον εἰς τὴν Σχολήν, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ψελλόν, ἦσαν ὁ φίλος του καὶ πρῶτον διδάσκαλός του, Ἰωάννης Μαυρόπουλος, καὶ ὁ Νικήτας Βυζάντιος. Ὁ Ἰωάννης Μαυρόπουλος ἦτο εἰς τὸν ἐξοχωτέρων πνευματικῶν ἡγετῶν τοῦ Βυζαντίου τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον» παρέδιδε μαθήματα Ρητορικῆς, ἀλλὰ ἀργότερον, τὸ 1045 ἢ 1047, διαρίσθη ἐπίσκοπος Εὐχαΐτων (Μικρὰ Ἀσία). Ὁ Νικήτας Βυζάντιος ἐδίδασκε Γραμματικὴν καὶ Ρητορικὴν.

Ὅσον διὰ τοὺς σπουδαστὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος, οὗτοι ὁμοίᾳζον κατὰ πολὺ μὲ τοὺς σπουδαστὰς κάθε ἄλλης ἐποχῆς καὶ τόπου. Μεταξὺ τῶν σωζομένων γραπτῶν τοῦ Ψελλοῦ περιλαμβάνεται παράπονον, ὅτι μερικοὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὰς τοῦ ἀπουσίαζον ἀπὸ τὰς παραδόσεις του, προτιμῶντες νὰ περνοῦν τὸν καιρὸν τῶν εἰς τὰ θεάματα τοῦ Ἱπποδρόμου, ἢ εἰς τὰ θέατρα τῆς πρωτεύουσας.³ Οἱ μαθηταὶ τοῦ Ψελλοῦ ἤρχοντο εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἀπὸ διαφόρων περιοχῶν, ἀπὸ τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολὴν καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν Εὐρώπην. Μεταξὺ ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἤρχοντο ἀπὸ τὴν Δύσιν, ἦτο ὁ Ἰωάννης ὁ Ἱταλὸς, ὁ ὁποῖος ἔγινε ὁπαδὸς τοῦ Ψελλοῦ καὶ τὸν διεδέχθη εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολήν.

Ἐλέγετο διὰ τὴν παραλλήλως πρὸς τὸ αὐτοκρατορικὸν καὶ λαϊκὸν Ἀνωτέρας Ἐκπαιδεύσεως ἴδρυμα (ἢ «Πανεπιστήμιον») ὑπῆρχεν ἐπίσης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἡ Σχολὴ (ἢ Ἀκαδημία) τοῦ Πατριάρχου. Ὅλιγας μόνον πληροφορίας ἔχομεν διὰ τὴν Σχολὴν αὐτήν⁴ καί, μολοντὶ ὑπῆρχε κατὰ τὴν

ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527-565), φαίνεται ὅτι ἀπέκτησε φήμην μετὰ τὸν ἑβδόμον αἰῶνα. Ἡ Σχολὴ αὐτὴ τοῦ Πατριάρχου ἐστεγάζετο εἰς τὸν καθεδρικὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ὁ διευθυντὴς τῆς, ἢ Πρύτανης, εἶχε τὸ τίτλον τοῦ *Οἰκονομικοῦ Διδασκάλου*.⁵ Λεπτομέρειαι παρεχόμεναι ὑπὸ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Γεωργίου τοῦ Μοναχοῦ⁶ ἀναφέρουν ὅτι ἡ Σχολὴ εἶχε δώδεκα καθηγητὰς «κοσμικῶν καὶ θρησκευτικῶν σπουδῶν», καὶ ὅλοι αἱ σπουδαὶ κατέλγον εἰς τὴν Θεολογίαν. Αὐτὸς ὁ τομεὺς ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας ὡς ἡ «κορωνὶς καὶ τὸ κορυφῶμα πάσης γνώσεως». Μεταξὺ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἐδίδασκον εἰς τὴν Πατριαρχικὴν Σχολὴν ἦτο ὁ Μιχαὴλ Ἱταλικὸς (περίπου 1118 - 1143). Ἦτο φίλος τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου⁷ καὶ ἀλληλογράφει μετ' αὐτοῦ. Εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Πατριάρχου ὁ Ἱταλικὸς εἶχε τὸν τίτλον τοῦ «Οἰκονομικοῦ Μαγίστρου» καὶ παραλλήλως πρὸς τὴν Φιλοσοφίαν⁸ ἐδίδασκεν ἐπίσης καὶ ἄλλας ἐπιστήμας καὶ γράμματα. Εἶναι γνωστὸν ὅτι μετὰ τὸ 850 συνετελέσθησαν μεταρρυθμίσεις τινὲς τόσον εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ὅσον καὶ εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Πατριάρχου. Ὁ Φώτιος (ὁ ὁποῖος ἐξημέτισε Πατριάρχης κατὰ τὰ ἔτη 858 - 867 καὶ 877 - 886) ἦτο ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἀναδιωργάνωσε τὸ θρησκευτικὸν ἴδρυμα, ὅπου ἐδίδετο ἔμφασις εἰς τὴν Θεολογίαν, τὸ Κανονικὸν Δίκαιον καὶ τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τούτοις, ἀκόμη καὶ μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων ἀξίωματοῦχων τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας, εἴτε ἦσαν θεολόγοι, ἢ κληρικοὶ κοσμικῆς προελεύσεως, ὑπῆρχαν λόγιοι ποὺ ἐνδιέφεροντο διὰ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν μάθησιν.⁹ Ἀλλὰ εἰς τὸ σύνολον ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία ἦτο συντηρητικὴ, ὅπως ἐπίσης ἦσαν, ἂν ὀχι ὅλα, τὰ περισσότερα ἴδρυματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἐτέλει ὑπὸ τὸν ἐλεγχον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς πολιτείας, τῆς ὁποίας τὴν ἱστορίαν καὶ νοστοροπλίαν ἠκολούθησε πιστῶς. Μολοντὶ τὸ λαϊκὸν «Πανεπιστήμιον» καὶ ἡ Πατριαρχικὴ Σχολὴ (Ἀκαδημία) κατεῖχον ἐξέχουσας θέσεις εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ἐν τούτοις, εἰς τὴν πραγματικότητά ὑπῆρχε μικρὸς σύνδεσμος μεταξὺ τῶν, ἀφοῦ οἱ λόγιοι ὑπάρξεν τῶν ἦσαν διαφοροτικοί, ὅπως ἦσαν καὶ τὰ προγράμματα σπουδῶν τῶν.¹⁰

4. Γνωρίζομεν τὰ ὀνόματα μερικῶν ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ 7ου αἰ., Γεώργιος Χοιροβοσκός, μέχρι τοῦ 12ου αἰ., Λέων Βαλιαντίνης.

5. Βλ. F. Dvornik, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 115.

6. Ἐξέχουσα φυσιογνωμία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς φιλολογίας εἰς τὸ Βυζάντιον τοῦ 12ου αἰ.

7. Ἦτο Νεοπλατωνιστής.

8. Ὅπως ὁ Εὐστάθιος ἐκ Θεσσαλονίκης, ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινάτος, ὁ Μιχαὴλ Ἀντιανὸς καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

9. Ἐν τούτοις ἀρκετοὶ οἱ ὅποιοι εἶχον σχέσιν μὲ τὸ «Πανεπιστήμιον» διωρίσθησαν ἀργότερον εἰς ὑψηλὰ θέσεις τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ὁ Ἰωάννης Ξιφιλίνος, ὁ Ἰωάννης Μαυρόπουλος, ὁ Λέων ὁ Μαθηματικὸς καὶ ἄλλοι.

1. Βλ. Β. Τατάκης, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 190 ἐπ.

2. Βλ. Φ. Κουκούλες, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 116, τόμος VI.

3. Βλ. François Dvornik, «Photios et la réorganisation de l'Académie Patriarcale», εἰς *Analecta Bollandiana*, τομ. LXVIII, σ. 108 - 125 (Mélanges Paul Peeters), Βρυξέλλαι, 1950; L. Bréhier, «L'enseignement classique et l'enseignement religieux à Byzance» εἰς *Revue d'histoire et de philosophie religieuse*, 21 (1941), σσ. 34 - 69 (κυρίως σ. 43).

Ἐχομεν ἀναφέρει διὰ τὴν Σχολὴν τοῦ Πατριάρχου ἐδιδάσκειτο καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία, ἡ ὁποία ἐθεωρεῖτο ἄλλως ὥς ἡ «θεραπευτικὴ τῆς Θεολογίας». Συγχρόνως ὑπῆρχον Νεοπλατωνικοὶ καὶ Νεοαριστοτελικοὶ¹ εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον», εἰς αὐτὴν τὴν Ἑκκλησίαν, καὶ εἰς τὴν Πατριαρχικὴν Ἀκαδημίαν. Ἀλλὰ ἡ Φιλοσοφία καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς ἐκαλλιεργοῦντο εἰς τὸ Βυζάντιον διὰ διαφόρους λόγους: ἦσαν ζωτικῶς σημαντικὰ ὄχι μόνον διὰ τὴν Θεολογίαν καὶ τὸν θρησκευτικὸν στοχασμὸν, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ· δὲν ἐκαλλιεργοῦντο μόνον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς «τὰς ἀνατολικὰς ἐπιρροὰς καὶ τὸν βαρβαρισμὸν», ἀλλὰ ἐπίσης διότι ἐχρησίμευον καὶ εἰς τὸν ἐμπλουτισμὸν τῆς γνώσεως καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς (ἐπιστήμης) ἑλληνικῆς γλώσσης τῆς Αυτοκρατορίας. Ἡ φιλοσοφία καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς ἦσαν ἐπίσης ἀπαραίτητα εἰς τὸ Βυζάντιον διὰ νὰ διατηρή τὴν πολιτιστικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Ἦτο, κυρίως, δι' αὐτοὺς τοὺς λόγους ποὺ ἐπετράπη νὰ παραμεινὺν καὶ νὰ καλλιεργηθοῦν ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ Ἐπιστήμη εἰς τὸ Βυζάντιον καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τοῦ. Προσέτι, μολονότι αἱ ἀρχαῖαι αὐταὶ ἑλληνικαὶ παραδόσεις παρμελοῦντο κατὰ καιροῦς, ἐν τοῖσι, ποτὲ δὲν ἐγκατελείφθησαν ὁλοσχερῶς. Εἶναι συνεπῶς δυνατόν νὰ διαπιστωσῶν διὰ κάθε πολιτιστικὴ ἀναζωπύρωσις καὶ πνευματικὴ ἀνῆσις εἰς τὸ Βυζάντιον (ἐκ τῶν ὁποίων ὑπῆρξαν τρεῖς) ἐθεμελιόυντο ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν παραδόσεων. Ἐχομεν ἐπίσης ἀναφέρει διὰ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἐθεωροῦντο «ὑπερβαλλόντως θαυμασταὶ» τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἰδιαίτερώς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀντιμετώπισαν σοβαρὰς δυσκολίας. Ἐχομεν ἤδη ἀναφέρει τὴν περιπτώσιν τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ. Ἐπειδὴ ἦτο ἄνθρωπος μὲ διορατικότητα καὶ πολιτικὰς ἰκανότητας, κατώρθωσε νὰ ἀποφύγῃ σοβαρὰς κατηγορίας. Ἀλλὰ ὁ ὁπαδὸς τοῦ Ἰωάννης ὁ Ἰταλός, ὁ ὁποῖος τὸν διεδέχθη (ὡς Ὑπατος τῶν Φιλοσόφων) εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον» δὲν ἦτο τόσον τυχερὸς οὔτε τόσον ἰκανός. Ἡ περιπτώσις τοῦ μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἀρκετὰς πηγὰς, συμπεριλαμβανομένου τοῦ ἔργου τῆς Ἀννης Κομνηνῆς, «Ἀλεξιάς». Ἐκεῖ ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλὸς ἐδικάσθη, κατεδικάσθη καὶ ἀπελύθη ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ καθηγητοῦ² διὰ τὴν «...ὑπερβολικὴν τοῦ ἀφροσύβιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν». Εἶναι, ὁμως, πιθανὸν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, ἡ δίκη τοῦ Ἰταλοῦ νὰ μὴ ἐστηρίζετο ἀποκλειστικῶς εἰς καταγγελθεῖσας παραβάσεις, ἀλλὰ

καὶ εἰς ἄλλα πολιτικὰ κίνητρα. Ὡς αὐτοκράτωρ ὁ Ἀλέξιος Α' ὁ Κομνηνὸς προήδρευσε τὸ δικαστήριον, καὶ ἐφρόντισεν ὥστε ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλὸς νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπειδὴ ὑπῆρξε στενὸς φίλος τῆς ἰσχυρᾶς οἰκογενείας τῶν Δουκῶν, ἡ ὁποία δὲν συνεπάθει τὸν Ἀλέξιον.³ Ἀπὸ τοὺς ἄλλους, οἱ ὁποῖοι κατηγορήθησαν διὰ παρόμοια «σφάλματα» καὶ οἱ ὁποῖοι ἐπεδείκνυν μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Φιλοσοφίαν καὶ τὸν Ἑλληνισμόν, περιήλθε μέχρις ἡμῶν τὸ ὄνομα τοῦ Νικηφόρου Βασιλάκη. Λόγω τῆς ὁλονὲν αὐξανομένης συγκρούσεως μεταξὺ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Θεολογίας εἰς τὸ Βυζάντιον μετὰ τὸν ἑνατον αἰῶνα, ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις μοιραῖως ὑπεστήριξε τὴν Ἑκκλησίαν. Ἐν τοῖσι οὐτε ἡ Ἑκκλησία οὔτε ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις εἶχον πραγματικὴν πρόθεσιν νὰ ἐξαλείψουν τὴν Ἑλληνικὴν Φιλοσοφίαν, ἢ νὰ ἐξουδετερώσουν τὰ ρεύματα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Οὕτω, μολονότι ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἑκκλησίας ἐπὶ τῆς παιδείας εἰς τὸ Βυζάντιον ἠδῆ ἦτο ἀπὸ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος μέχρι τῆς Πτώσεως τῆς αὐτοκρατορίας (1453), ἐν τοῖσι ἡ Ὁρθοδοξία καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς ἦνθησαν ἀπὸ κοινοῦ.⁴ Μετὰ τὸ 1453, μὲ τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἑγγῆς Ἀνατολῆς, τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Βαλκανίων εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς Τούρκους, ἡ Ὁρθόδοξος καὶ Βυζαντινὴ (Ἑλληνικὴ) Ἑκκλησία, μὲ τοὺς ἐξορίστους οἱ ὁποῖοι εἶχον καταφύγει εἰς τὴν Κρήτην, τὰς Ἰονίους νήσους καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν Ρωσίαν καὶ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, ἦτο ἐκείνη ἡ ὁποία διετήρησε ζωντανὰς τὸς τὰς παραδόσεις τοῦ Βυζαντίου ὅσον καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐνθ' τὸ Ἀνώτερον Ἐκπαιδευτικὸν Ἰδρυμα, ἡ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως», ἰδρῦθη εἰς τὴν Ἀνατολίαν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ τετάρτου μ.Χ. αἰῶνος, παρόμοιαν προσπάθειαν εἰς τὴν Δύσιν εἶχον μεταγενεστέρως διάφορον ἱστορικὴν ἐξέλιξιν. Αἱ προσπάθειαι αὗται περιορίσθησαν κατὰ τοὺς πρώτους [σκοτεινοὺς] χρόνους (ἀπὸ τοῦ 476 μ.Χ. κ.έ.), ἐνθ' τελικῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου (800 μ.Χ.) ὑπῆρξε μία πολιτιστικὴ ἀνῆσις. Ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, ὅπως εἰς τὸ Βυζάντιον, τὸ κέντρον μαθήσεως τῶν Καρολιδῶν ἦτο ἡ Ἀνατορικὴ Σχολὴ (Aix-la-Chapelle). Ἀλλὰ αἱ ἐξελίξεις αὗται ἔληξαν ἀποτόμως καθὼς μία σκοτεινὴ περίοδος κατέπνιξε τὴν Δύσιν ἀπὸ τοῦ 850 περίπου μέχρι τοῦ 1000.⁵ Παρ' ὅλον τὸ χάος καὶ τὴν προκληθεῖσαν ὑπὸ τὸν νεωτέρων ἐπιδρομῶν καταστροφήν, ἡ παιδεία περιήλθεν εἰς τὰς χεῖρας μοναχῶν καὶ ἐκ-

3. Bl. E. Salaville, «Le procès de Jean Italos», εἰς *Echos d'Orient* 29, Paris 1930, σσ. 141-146.

4. Πράγματι, παρὰ τὴν κατὰ καιροὺς ἀντίθεσιν καὶ κριτικὴν «ὑπερβολικὸν Ἑλληνισμόν» εἰς τὸ Βυζάντιον, δὲν ὑπῆρχεν ὀυσιαστικῶς ἐκδῆλος ἀνταγωνισμὸς ἐκ μέρους Ἑκκλησίας καὶ Κράτους πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ μάθησιν. Bl. ἀνωτέρω, σ. 139.

5. Ἡ περίοδος αὕτη ἔχει ὀνομασθῇ «ἡ πλέον χαώδης καὶ σκοτεινὴ» οἰασθήποτε ἄλλως.

1. Ἀλλὰ ὀνομαζόμενοι «πλατωνισταὶ» καὶ «ἀριστοτελιστοί».

2. Εἴχε διαδεχθῇ τὸν διδάσκαλόν τοῦ Μιχαὴλ Ψελλὸν εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον» ὡς «Υπατος τῶν φιλοσόφων». Ὅταν ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλὸς ἀπελύθη ἀπὸ τὴν θέσιν ταύτην, ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου ἐκ Σμύρνης (βλ. Β. Τατάκης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 216).

κλήσιαστικὸν σχολῶν (ἡ λεγομένη Ἐποχὴ τῶν Βενεδικτίνων). Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τελευταίας αὐτῆς περιόδου οἱ μοναχοὶ εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι διεφύλαξαν τὴν μᾶθσιν καὶ τὴν ἑλληνο-ρωμαϊκὴν κληρονομίαν εἰς τὴν Δύσιν. Πράγματι, αἱ προσπάθειαι τῶν Βενεδικτίνων εἰς μοναστήρια καὶ ἐπισκοπικὰς σχολὰς συνέχισαν νὰ ἀσκοῦν τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐπὶ τῆς παιδείας καὶ τῆς μαθήσεως εἰς τὴν Δύσιν πέραν τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος, ὡς ἐπίσης καὶ κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν πανεπιστημίων.

Ἐν ὧσι τὸν ἱστορικὸν συνθηκὸν, αἱ ὁποῖαι ἤδη ἀνεφέρθησαν, τῆς δευτέρας σκοτεινῆς περιόδου μὲ τὴν κατάρρευσιν τῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Δύσιν, ὅταν βόρειοι βάρβαροι, Σαρακηνοὶ καὶ ἄλλοι ἐξολόθρευον τὴν ζωὴν καὶ ἐδήκων ὀλοκλήρους πόλεις, τὸ Βυζάντιον ἦτο ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐπέζησε καὶ κατῴρθωσε νὰ συνεχίσῃ τὰς πρώτας πολιτιστικὰς ἐπιτευξεις. Συνεπῶς ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, μὲ τὴν συνέχισιν τῆς διακυβερνήσεως καὶ τὴν ὑπ' αὐτῆς διατήρησιν τῶν ἑλληνο-ρωμαϊκῶν παραδόσεων, παρέμεινε ἡ Πηγὴ καὶ ἡσκήσεν ἄμεσον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων τῆς, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Πανεπιστημίου, ἀπὸ τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς. Αἱ πολιτιστικαὶ αὐταὶ ἐπιδράσεις ἐνετέθησαν ὅταν τὸ Βυζάντιον ἦλθεν εἰς στενωτέραν ἐπαφὴν μὲ τὴν Δύσιν μέσω τῆς Βενετίας καὶ τῆς βορείου Ἰταλίας· οἱ δεσμοὶ αὐτοὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν περαιτέρω μὲ τὰς Σανυφορίας. Συνεπῶς, δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι τότε ἡ Βυζαντινὴ Σχολὴ Ἄνωτέρας Ἐκπαίδευστος (ἡ Πανεπιστήμιον) ὅσον καὶ τὸ μοναστικὸν κίνημα εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην συνέβαλον εἰς τὴν ἀκμὴν τῶν πανεπιστημίων εἰς τὴν Δύσιν, ἰδιαίτερως δὲ ἐκεῖνον τῆς Βολωνίας καὶ τῶν Παρισίων. Ἐν τούτοις, ἔνεκα πολυπλόκων συνθηκῶν, ἡ ἐξέλιξις τοῦ Πανεπιστημίου εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τῶν πανεπιστημίων εἰς τὴν Δύσιν ἦτο διαφορετικὴ. Ἐπὶ πλεόν, ἐν ᾧ ἡ μάθησις¹ εἰς τὸ Βυζάντιον παρέμεινε εἰς μεγάλον βαθμὸν λαϊκὴ καὶ ὑπὸ τὸν ἑλεγχον τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως, ἀντιθέτως εἰς τὴν Δύσιν τὸσον αἱ σχολαὶ ὅσον καὶ ἡ μάθησις ἠλέγχοντο ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν. Αἱ συνθήκαι καὶ αἱ ἐπιδράσεις αὐταὶ προσέκλειον δυσαρκείας καὶ ἐπικρίσεις τῶν μεταγενεστέρων Ἀνθρωπιστῶν (humanists) καὶ τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἐπίσης, αἱ σχολαὶ καὶ ἡ μάθησις εἰς τὴν Δύσιν ἐπηρεάζοντο ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐνῶ εἰς τὸ Βυζάντιον ἡ μάθησις καὶ αἱ πνευματικαὶ δραστηριότητες² ἐπηρεάζοντο κυρίως ὑπὸ «πλάτωνικῶν» ἰδεῶν (νεοπλατωνικῶν εἰς τὴν πραγματικότητά). Ὡς πρὸς τὸ πρόγραμμα σπουδῶν εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον» καὶ τὰς σχολὰς εἰς τὸ Βυζάντιον, τοῦτο ἦτο παρόμοιον

πρὸς ἐκεῖνον τῆς Δύσεως. Ἡ βυζαντινὴ *ἐγκύκλιος παιδεία* ἦτο ὅπως τὸ *trivium* (δηλ. Γραμματικὴ, Ρητορικὴ καὶ Διαλεκτικὴ) καὶ τὸ *quadrivium* (δηλ. Γεωμετρία, Μουσικὴ, Ἀστρονομία καὶ Φιλοσοφία). Τὸ πρόγραμμα σπουδῶν, τὸ ὅποιον ἠκολούθησεν ὁ Ἰωάννης Μαυρόπουλος³ καὶ διετήρησε δι' ἡμᾶς ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, ἀναφέρει αὐτὰ τὰ «δύο στάδια»,⁴ τῶν ὁποίων ἀποκορύφωμα ἦτο ἡ Φιλοσοφία. Ἐχομεν, ὅμως, ἀναφέρει ὅτι εἰς τὸ Βυζάντιον, ἐπειδὴ ἐδίδετο συνεχῶς ἔμφασις εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν, πολλοὶ κοσμικοὶ διδάσκαλοι ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶν ὅτι πράγματι ἡ Θεολογία ἦτο «τὸ ἀποκορύφωμα πάσης γνώσεως»! Εἰς τὴν Δύσιν, μὲ τὰς σχολὰς καὶ τὴν μᾶθσιν ὑπὸ τὸν ἑλεγχον κυρίως τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἔμφασις ἐδίδετο εἰς τὴν Θεολογίαν, τὸ Δίκαιον καὶ τὴν Ἱατρικὴν (ἀντιπροσωπευομένων ὑπὸ τῶν τριῶν μεγαλυτέρων, πρώτων πανεπιστημίων τῶν Παρισίων, Βολωνίας καὶ Salerno). Μὲ τὴν πάροδον, ὅμως, τοῦ χρόνου καὶ μὲ τὴν ἔλευσιν τῆς Ἀναγεννήσεως, μὲ τὴν ἀλλαγὴν τῶν πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν συνθηκῶν εἰς τὴν Δύσιν, μὲ τὴν ἀνοδὸν τῆς Μοναρχίας, τοῦ ἔθνικοῦ κράτους⁵ καὶ τῶν νεωτέρων τάσεων, συμπεριλαμβανομένων τῶν ἐπιδράσεων τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν, ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Σχολαστικισμοῦ βαθμῶδιν διεσπάσθη.

Ἐνωρίτερον, εἰς τὸ Βυζάντιον τῶν μέσων τοῦ ἐνάτου αἰῶνος, ὁ Καῖσαρ Βάρδας⁶ ἀναδιοργάνωσε τὸ «Πανεπιστήμιον» τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀνάκτορον τῆς Μαγναύρας. Ἐκεῖ ἐδίδασκον διάφοροι λόγοι, ὅπως ὁ Λέων ὁ Μαθηματικὸς (ὁ ὁποῖος διωρίσθη Πρύτανης τὸ 863), καθὼς καὶ ὁ Φώτιος. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἦτο ἐνθερμὸς θαυμαστής τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ συστήματός του τῆς Λογικῆς, εἰχε δὲ μεταξὺ τῶν μαθητῶν του τὸν Ἀρέθα (τὸν μετέπειτα ἐπίσκοπον Καισαρείας).⁷ Ἀντιθέτως πρὸς τὸν διδάσκαλόν του, ὁ Ἀρέθας προετίμα τὸν Πλάτωνα, καὶ τὸ χειρόγραφόν του μὲ τοὺς διαλόγους τοῦ φιλοσόφου αὐτοῦ (μὲ σημειώσεις εἰς τὸ περιθώριον) ἔχει φθάσει μέχρις

3. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 139. Ἐπίσης τὸ *Ἐγκύκλιον εἰς τὸν Μητροπολίτην Ἐνῆατον*, τὸ ὅποιον συνέθεσεν ὁ Μιχαὴλ Ψελλός διὰ τὸν φίλον του καὶ πρῶτον διδάσκαλόν του Ἰωάννην Μαυρόποδα.

4. Αἱ σπουδαὶ προχωροῦν ἀπὸ τὸ *trivium* εἰς τὸ *quadrivium*: οὗτος ἦτο ὀργανωμένος καὶ εἰς τὴν Δύσιν.

5. Ἀδελφὸς τῆς αὐτοκρατορίας (Θεοδῶρος Β'). Προήρχετο ἀπὸ τὴν εὐπορον τάξιν τῶν γαιοκτημόνων ἐνθύνων καὶ ὁ πατήρ του (Μαρίνος) εἶχε διατελέσει στρατηγὸς εἰς τὸν βυζαντινὸν στρατόν. Ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ Θεοφύλιος ἀπέθανεν (842), ὁ Βάρδας ἔγινε προστάτης τοῦ νεαροῦ πρίγκιπος (Μιχαὴλ) καὶ ἀργότερον ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ Καίσαρος (858). Εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον» ὁ Λέων (ὁ Διευθυντὴς του) ἐδίδασκε Φιλοσοφίαν καὶ ἄλλα θέματα τοῦ *quadrivium*, ὁ Θεοδῶρος ἐδίδασκε Γεωμετρίαν καὶ κάποιους ὀνομαζόμενους Κομητὰς ἐδίδασκον Ἑλληνικὴν Φιλολογίαν.

6. Ἄλλως ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Φωτίου ἦτο ὁ Κύριλλος (ὁ μετέπειτα «Ἀπόστολος τῶν Σλάβων»).

1. Δηλ. ἡ ἀνωτέρα ἐκπαίδευσις.

2. Συμπεριλαμβανομένων τῆς Θεολογίας, τοῦ στοχασμοῦ γενικῶς καὶ τῆς τέχνης.

ἡμῶν. Ἐχομεν ἀναφέρει ὅτι ὁ Μιχαὴλ Φελλός, ἀντιθέτως πρὸς τὸν φίλον του Ἰωάννην Ξιφιλῖνον, ἦτο Νεοπλατωνιστής, ὅπως ἦτο καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλός, ὁπαδὸς καὶ διάδοχος τῶν εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν. Τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰ συγγράμματα καὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος¹ ἠρξάνετο εἰς τὸ Βυζάντιον κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἐπομένου, δωδεκάτου αἰῶνος. Μεταξὺ τῶν «Πλατωνιστῶν» τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ ἦσαν ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος,² ὁ Μιχαὴλ Ἰταλικὸς καὶ ἄλλοι. Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν φιλοσοφικῶν αὐτῶν τοποθετήσεων εἰς τὸ Βυζάντιον ὠδήγησεν εἰς πνευματικὰς διαμάχας μεταξὺ τῶν οὕτω καλουμένων «Πλατωνιστῶν» καὶ τῶν «Ἀριστοτελικῶν». Ἡ διαμάχη αὕτη εἶχε τὸ ἀντιστοιχόν της εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην μεταξὺ τῶν Σχολαστικῶν καὶ τῶν «Πλατωνιστῶν».³

Κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξὺ τοῦ 1204-1261, ὅταν ἡ Τετάρτη Σταυροφορία εἶχε κατακτήσει τὸ Χριστιανικὸν Βυζάντιον καὶ διαίρεσις τὴν Αὐτοκρατορίαν μεταξὺ τῶν ἐπὶ κεφαλῇς βαρῶνων, αἱ παραδόσεις καὶ οἱ θεσμοὶ του συνεχίσθησαν ὑπὸ τῶν τριῶν ἑλληνικῶν βασιλείων ἐν ἐξορίᾳ. Τὸ περιφημότερον καὶ πλεόν δραστήριον τῶν τριῶν τούτων βασιλείων εὐρίσκετο εἰς τὴν Νίκαιαν (βόρειον Μικρὰν Ἀσίαν, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς τὴν Προποντίδα). Ἐκεῖ ὁ αυτοκράτωρ Θεόδωρος Α' Λάσκαρις (μαζὶ μὲ τὸν Πατριάρχην) κατέβαλλε μεγάλῃ προσπάθειαν νὰ ἐνθαρρύνῃ τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν καὶ μάθησιν. Ἡ πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου αὐτοῦ (Νίκαια) εἶχεν ἀποκτήσει φήμην τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα ὡς μορφωτικὸν κέντρον, «μία δευτέρα Ἀθήνα», ὅπου συνέτρεκον συγγραφεῖς, λόγιοι, διδάσκαλοι καὶ σπουδασταί. Ἐπὶ πλεόν, ὤντηρον μεταξὺ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου τῆς Νικαίας τὸσον λόγιοι ὅσον καὶ συγγραφεῖς,⁴ οἱ ὅποιοι, παραλλήλως μὲ ἄλλους κοσμικοὺς ἡγέτας, ἦσαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν μελέτην καὶ διαφύλαξιν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν καὶ βυζαντινῶν πολιτικῶν ἐπιτευγμάτων. Ὡς πρὸς τοὺς Πατριάρχας τῆς Κωνσταντινουπόλεως (συμπεριλαμβανόμενον ἐκείνων τῆς Νικαίας), δὲν ἦσαν ὅλοι κατ' ἀνάγκην λόγιοι καὶ ἀνθρωπισταὶ ὅπως ὁ Φώτιος, ὁ Λέων ὁ Μαθηματικός, ὁ Κωνσταντίνος Γ', ὁ Λυκούδης,⁵ ὁ Ἰωάννης Ξιφιλίνος, ὁ Ταράσιος καὶ ὁ Μιχαὴλ Γ' ὁ Ἀρχίαλος. Πράγματι, μετὰ τὸν ὄγδοον αἰῶνα, μερικοὶ

ἀσκητικοὶ μικρὰς μορφώσεως μοναχοὶ (συμπεριλαμβανόμενον τοῦ Εὐθymiου, 907-912, καὶ τοῦ Βασιλείου τοῦ Σκαμανδρινοῦ, 970-974) κατέλαβον τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπὶ πλεόν ὁ πρῶτος Πατριάρχης μετὰ τὴν Πτῶσιν, ὁ Γεννάδιος Σχολάριος⁶ (1453-1468), ἕνας μορφωμένος «Ἀριστοτελικός», κατεπολέμησε πρᾶγματι τὸν Ἑλληνισμόν καὶ ἐφρόντισε νὰ καοὺν δημοσίως τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Πλήθωνος, τοῦ «τελευταίου ἐιδωλολάτρου φιλοσόφου τοῦ Βυζαντίου».

Ὅταν ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ τὰ θλιβερά λείψανα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἀπληθευρώθησαν ἀπὸ τοὺς Λατίνους (1261), τὸ ἐπανιδρυθὲν⁷ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ἐτέθη ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ αὐλικοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου. Μεταξὺ τῶν ἐπισήμων καθηκόντων του, εἰς τὰ ὅποια συμπεριλαμβάνετο ἡ διοίκησις τοῦ «Πανεπιστημίου», ἦτο νὰ παραδίδῃ μαθήματα Ἀριστοτελικῆς Φιλοσοφίας καὶ Μαθηματικῶν. Μεταξὺ τῶν ἄλλων, οἱ ὅποιοι ἐδίδασκον ἐκεῖ, ὤντην ἕνας ἐκ τῶν ἐξεχόντων λογίων καὶ ἀνθρωπιστῶν τοῦ Βυζαντίου: ὁ Γεώργιος ἐκ Κύπρου (περίπου 1283). Ἡ δραστηριότης καὶ ἡ φήμη τοῦ ἀνασυσταθέντος αὐτοῦ «Πανεπιστημίου» διήρκεσε μέχρι τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος. Ἐκείνῃ τὴν ἐποχὴν ὁ «πάπας τῆς Ἀναγεννήσεως» καὶ λόγιος Πῖος Β' (1405-1464) ἀπεκάλεε τὴν Κωνσταντινούπολιν «ἐστὶν τῶν Γραμμάτων καὶ τῆς ὑψηλῆς φιλοσοφίας».⁸ Ἡ ἀνασυσταθεῖσα Αὐτοκρατορία διειρηθῇ ἀπὸ τοῦ 1261 μέχρι τοῦ 1453, παρὰ τὴν ὀλεθρίαν καὶ ἀξιοθρήνητον κατάστασιν της. Ἐν τούτοις, ἐγνώρισεν ἕνα τρίτον καὶ τελευταῖον Χρυσοῦν Αἰῶνα, μίαν περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν ἦνθησαν ἡ τέχνη, ἡ παιδεία καὶ ἡ πνευματικὴ δραστηριότης. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς περιόδου ἀπὸ τοῦ 1261 μέχρι τοῦ 1453 ὤπληρχεν εἰς τὸ Βυζάντιον, παραλλήλως πρὸς τὸ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως», ἐν δευτέρῳ ἐκπαιδευτικὸν καὶ φιλοσοφικὸν κέντρον. Τούτο εὐρίσκετο εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα (Πελοπόννησον), εἰς τὸν Μυστρά,⁹ ὅπου ἤκμαζεν ἡ περίφημος Λακεδαιμόνιος σχολή, καὶ ἡ ὁποία κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐστεγάζετο εἰς τὴν μονὴν Ἀφεντικό. Ἐκεῖ ὁ προαναφερθεὶς διάσημος διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας, Γεώργιος Πλήθων, παρέδιδε μαθήματα. Τὰς παραδόσεις του παρηκολούθουν σπουδασταὶ ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολὴν¹⁰ μεταξὺ ἐκείνων τῆς Ἑγγὺς Ἀνατολῆς ἦτο ὁ Βησσαρίων ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα, ὁ ὁποῖος ἀργότερον ἔγινε Καρδινάλιος εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας Γεώργιος Πλήθων ἦτο

1. Ὁ γνωστός καὶ κατανοητός Πλάτων, κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν.

2. Βλ. τὴν διατριβὴν του (Sorbonne 1952) *Théodore Prodrome et le milieu intellectuel à Constantinople au XIIe siècle*.

3. Ὁ Μιχαὴλ Αὐτοριανός (1204-1212) ὤπληρεν ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων καὶ ἕνας ἀξιόλογος καθηγητὴς τοῦ 13ου αἰ.

4. Ἀπὸ τοῦ Πατριάρχου Αὐτοριανοῦ μέχρι τοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδη, τὸ Γεωργίου Ἀκροπολίτου καὶ ἄλλων.

5. Εἶχε διατελέσει Αὐλικὸς καὶ ἑξαιρέτος διοικητής, εἶχε ἀποσυρθῇ ἀπὸ τὴν Αὐλὴν καὶ τὴν προεδρίαν τῆς Συγκλήτου εἰς τὴν μονὴν τῶν Μαγγάνων διὰ νὰ γίνῃ ὁ Ἡγούμενός της. Τὸ 1059 ἐξελέγη Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Ἰσαὰκ Ι' Κομνηνοῦ.

6. Ἀπέθανε τὸ 1468 καὶ θεωρεῖται «ὁ τελευταῖος μέγας θεολόγος» τοῦ Βυζαντίου.

7. Ἐπανιδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ζ' τοῦ Παλαιολόγου.

8. Ἐμμέσως ἀναφέρεται εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον».

9. Αὐτὸ ἀπετέλει τὴν πρώτην Φραγκικὴν Ἡγεμονίαν μίαν Μορέας.

«Πλατωνιστῆς» καὶ διετύπωσεν ἐπίσης πολιτικάς καὶ οἰκονομικάς θεωρίας.¹

Περὶ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος ὁ Πλήθων προσκλήθη ὑπὸ τῶν Μεδίκων καὶ μετέβη εἰς Φλωρεντίαν ὅπου παρέδιδε μαθήματα πλατωνικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ βαθεῖα ἐπίδρασις καὶ ἡ συνεχὴς καλλιέργεια τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ παιδείας εἶναι ἐκδηλὸς εἰς ὅλας τὰς φάσεις καὶ ἐκδηλώσεις τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη εἶναι καταφανὴς εἰς τὴν (ἐλληνικὴν) γλῶσσαν, εἰς τὴν τέχνην, εἰς τοὺς θεσμούς του, συμπεριλαμβανομένης τῆς Ἐκκλησίας,² εἰς τὴν Θεολογίαν καὶ εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον» του. Ἐχει ἀποδειχθῇ ὅτι οἱ Ἑλληγες κλασσικοὶ εἶχον μεγαλύτεραν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ ἀπὸ τοὺς κλασσικοὺς τῆς Ρώμης, καὶ ὅτι παρέμειναν μίᾳ ἀπαραίτητος καὶ ζωτικῇ δυνάμει εἰς τὴν μορφωτικὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας. Ἐνῶ ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς διεποτιζέτο ὑπὸ ἐλληνικῶν πολιτιστικῶν στοιχείων, ἀφομοίωνεν, παραλλήλως πρὸς τὰς ρωμαϊκάς, καὶ πολλὰς ἀνατολικὰς ἐπιδράσεις: εἰδωλολατρικάς, περσικάς, ἰουδαϊκάς, χριστιανικάς, καθὼς καὶ συριακάς, ἀραβικάς καὶ ἄλλας. Περαιτέρω, ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεία ὑπὸ τὴν βυζαντινὴν τῶν μορφὴν καὶ διαμόρφωσιν μετεβιβάζοντο πρὸς τὴν Δύσιν, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τῆς Αυτοκρατορίας.³ Τὸ ἴδιον συνέβη καὶ μὲ τὸ Πανεπιστήμιον. Αἱ ἐπιδράσεις τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ αὐτοῦ ἰδρύματος ἀπὸ τῶν ἀπαρχῶν του (τέταρτος μ.Χ. αἰὼν) εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μέχρι τῶν διαδοχικῶν του φάσεων, τὸν πέμπτου, ἑνάτου καὶ ἑνδέκατου αἰῶνα, ἦσαν συνεχεῖς καὶ πρωταρχικῆς σημασίας διὰ τὴν Δύσιν. Συνεπῶς, μολονότι τὰ πανεπιστήμια εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ὑπῆρξαν πράγματι «κληρονόμοι τοῦ high middle ages» (11ος, 12ος, αἰ. κ.ε.) ἀνάγονται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸ βυζαντινόν. Ἐπὶ πλεόν, ἔνεκα τῶν προαναφερθεισῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν, τὸ σύμβολον τῆς σταθερότητος καὶ τῆς πολιτιστικῆς συνεχείας ἦτο ἡ Ἀνατολικὴ Ρωμαϊκὴ Αυτοκρατορία (βυζαντινὴ). Ὡς ἐκ τούτου, ὅπως ἀκριβὸς κάθε φιλογολικὴ καὶ πνευματικὴ ἀναγέννησις εἰς τὸ βυζαντινόν ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς κληρονομίας,⁴ ὁμοίως καὶ εἰς τὴν Δύσιν κάθε ἀναγέννησις ἐπηρεάζετο ἀμέσως ὑπὸ πολιτιστικῶν ρευμάτων διαφυλαχθέντων καὶ καλλιεργηθέντων ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Τοιούτο-τρόπος ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς κυρίως διὰ τῶν

πολιτιστικῶν ἐπιδράσεων του καὶ τῶν θεσμικῶν στοιχείων συνεχῶς ἐκινεῖτο πρὸς τὴν Δύσιν ἀπὸ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς. Ἀναμφιβόλως μετὰ τὸν ὀγδοὺν καὶ ἑνατὸν αἰῶνα, οἱ Μουσουλμάνοι συνέβαλον ἐπίσης σημαντικῶς εἰς τὴν πολιτιστικὴν ἀνάπτυξιν εἰς τὴν Λατινικὴν Δύσιν μέσῳ τῆς Ἰσπανίας καὶ μέσῳ τῆς Σικελίας τῶν Σαρακηνῶν.⁵ Ἀλλὰ τὰ πρωτότυπα κείμενα τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἱατρικῆς καὶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς παιδείας ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν βυζαντινῶν, οἱ ὅποιοι, κατ' ἐπανάληψιν προέβαινον εἰς ἔκδοσιν πολλῶν ἀντιγράφων καὶ εἰς σχόλια. Συνεπῶς, ὅπως ἀκριβὸς τὸ βυζαντινὸν ὑπῆρξε ἡ ἐπιβίωσασα πηγὴ τοῦ ἑλληνο-ρωμαϊκοῦ παρελθόντος, κατὰ παρόμοιον τρόπον ὑπῆρξε καὶ ἡ πηγὴ τῆς παιδείας καὶ ἡ ἀφετηρία τοῦ Πανεπιστημίου. Ἐχομεν ἤδη ἀναφέρει ὅτι μέχρι τοῦ 1045 τὸ «Πανεπιστήμιον» τῆς Κωνσταντινουπόλεως διήλθεν ἀπὸ νεωτέραν, σημαντικὴν φάσιν, καθόσον ἐκλήθησαν δύο χωρισταὶ Σχολαί, τῆς Νομικῆς ἡ μία καὶ τῆς Φιλοσοφίας ἡ ἄλλη. Καθὼς ἡ Νομικὴ Σχολὴ (τῆς Κωνσταντινουπόλεως) ἀναδιοργανώθη καὶ ἀνεπτύχθη ὑπὸ τοῦ νομομαθοῦς καὶ Νομοφύλακος Ἰωάννου Ζιφιλίνου, συνέβαλε θεμελιωδῶς εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τοῦ Πανεπιστημίου. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀποδεικνύεται ἡ ὑπαρξίς ἐνός ἀπὸ τοὺς ἀμέσους δεσμούς οἱ ὅποιοι συνέδεον τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸ βυζαντινὸν μὲ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Δύσιν. Ὁ Γερμανὸς νομομαθὴς καὶ λόγιος τοῦ δεκάτου ὀγδοῦν αἰῶνος Zachariae von Lingenthal (1769 - 1843) εἰς μίαν ἀπὸ τὰς διαλέξεις του ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην διὰ τῶν περαιτέρω ἔρευναν διὰ τὴν ἀποσαφήνισιν τῶν δεσμῶν μεταξὺ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1045) ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Ζιφιλίνον καὶ τῆς Νομικῆς Σχολῆς (Πανεπιστημίου) τῆς Βολωνίας. Ἡ ἰταλικὴ μετάφρασις τοῦ σχολίου τοῦ Zachariae von Lingenthal ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Contardo Ferrini, δημοσιευθεῖσα ἐπὶ τὸ *Rendiconti del Reale Istituto Lombardo*, σειρά 11, τόμος 18, fasc. 18 (σ. 899).⁶

Ὁ Β. Τατάκης ἀναφέρει⁷ ὅτι ὁ νομικὸς σύμβουλος Ἰωάννης Ζιφιλίνος συνέβαλε σημαντικῶς «... εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς Νομικῆς Σχολῆς τῆς Βολωνίας. Τὰ ἱσχύοντα εἰς τὴν Σχολὴν ταύτην παρουσιάζουν ἐντυπωσιακὰς ὁμοιότητας πρὸς τὰ ἱσχύοντα εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως...». Ἐὰν τὰ δύο «ἀρχέτυπα» ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα τοῦ Πανεπιστημίου εἰς τὴν Δύσιν ἦσαν τὰ πανεπιστήμια τῆς Βολωνίας καὶ τῶν Παρισίων (καὶ τὰ δύο «...ἱδρυθέντα τὴν ἰδίαν περίπτω ἐποχὴν»)⁸ καὶ καθὼς τὸ ἕνα ἐπηρεάζε το ἄλλο, τότε ὁ ἐκπαιδευτικὸς δεσμός,

1. Ἐστειλε μερικά memoranda εἰς τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα, προτείνων τὸσον πολιτικάς ὅσον καὶ οἰκονομικάς μεταρρυθμίσεις.

2. Βλ. G. Every. *The Byzantine Patriarchate* (451 - 1204), London (2d.ed.), 1962.

3. Μέσῳ τῆς βορείου Ἰταλίας καὶ μετὰ τὸν 10ον αἰ. μέσῳ τῆς Γερμανίας κ.λ.π.

4. Ὅχι ἀποκλειστικῶς, ἀλλὰ πρωταρχικῶς.

5. Φαίνεται ὅτι ἡ ἱατρικὴ Σχολὴ τοῦ Salerno ἐπηρεάζετο ἀπὸ τὰ ρεῖματα αὐτά.

6. Μιλάνου 1885.

7. Ἐνθ' ἄνωρ., σ. 182.

8. Βλ. H. Rashdall, ἔνθ' ἄνωρ., σ. 4 ἐπομ.

διὰ νὰ μὴ ἀναφέρωμεν τὸν πολιτιστικόν,¹ μεταξὺ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Βολωνίας (ἡ μεταξὺ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν πρώτων πανεπιστημίων εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην) φαίνεται νὰ εἶναι σαφὴς καὶ ἄμεσος. Θὰ ἠδυνάμεθα, συνεπῶς, νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι τὸ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως», μὲ ἱστορικὴν ἐξέλιξιν ἐξ περιπου αἰώνων (μὲ ἀρχὴν τὸ auditorium καὶ τὸ Μέγα Διδασκαλεῖον) συνεδέετο ἀπ' εὐθείας καὶ ἐπηρέαζε τὸ «ἀρχέτυπον» Πανεπιστήμιον τῆς Βολωνίας, τὸ ὁποῖον ἰδρύθη «... περὶ τὰ τελευτάα τριάντα ἔτη τοῦ δωδεκάτου αἰδνος».² Οὕτως, αἱ ἱστορικαὶ ἐξελίξεις καὶ ἐπιδράσεις τοῦ «Πανεπιστημίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ἐφθασαν εἰς τὴν Δύσιν, διὰ τῆς βορείου Ἰταλίας καὶ Γαλλίας, εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν βόρειον Εὐρώπην, ὅπου ἀργότερον ἐνεφανίσθησαν τὰ σύγχρονα πανεπιστήμια, οἱ πρόδρομοι τῶν ἰδικῶν μας.

Διὰ νὰ συνοψίσωμεν, τὸ ἐκπαιδευτικὸν ἴδρυμα τοῦ Πανεπιστημίου εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα πολλῶν ἐξελίξεων, ἐπιρροῶν, πολιτιστικῶν ρευμάτων καὶ ἱστορικῶν συνθηκῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρώμης μέχρι τοῦ Χριστιανικοῦ Μεσαίωνα εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὑπῆρξαν ἐπίσης ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν, τὴν Δύσιν, καὶ ἀπὸ τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον. Αἱ ἀπαρχαί του καὶ τὰ

πρώτα του στάδια, ὅμως, ἐξελίσσοντο καὶ συνεχίζοντο ἐξελισσόμενα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸ Βυζάντιον διὰ μέσου χιλιῶν ἐτῶν.

Οὕτως, ἐὰν τὰ πρώτα «ἀρχέτυπα» πανεπιστήμια εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἦσαν τῆς Βολωνίας καὶ τῶν Παρισίων (τὰ ὁποῖα ἀλληλεπηρεάζοντο) καὶ ἐὰν ἡ Βολωνία εἶχεν ἀπ' εὐθείας δεσμούς μὲ τὴν Νομικὴν Σχολὴν («Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως») τότε ἡ σχέσις αὕτη μεταξὺ τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ Πανεπιστημίου εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐν τούτοις, ἡ ἐξέλιξις τοῦ Πανεπιστημίου εἰς τὴν πλέον συγκεκριμένην καὶ σαφῇ μορφήν τῆς ἐπετεύχθη μετὰ τὴν Ἀναγέννησιν. Ἡ σημερινὴ δὲ γνωστὴ δομὴ τοῦ Πανεπιστημίου δὲν ἐπετεύχθη πρὸ τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰδνος.³ Αἱ ἐπεκτείνόμεναι Μοναρχίαι, τὰ ἐθνικὰ κράτη καὶ ἡ Βιομηχανικὴ «Ἐπανάστασις», ὁ κόσμος τῶν νεωτέρων οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν συνθηκῶν, ὅλα αὐτὰ συνέβαλον ποικιλοτρόπως εἰς τὴν τελικὴν διαμόρφωσιν τοῦ Πανεπιστημίου ὅπως τὸ γνωρίζομεν σήμερον. Ἐάν, ὅμως, θέλωμεν νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν προέλευσιν του καὶ τὰ πρώτα στάδια τῆς ἐξελίξεώς του, πρέπει νὰ ἀνατρέξωμεν, πέραν τοῦ high middle ages (11ος, 12ος αἰ. κ.ἐ.) καὶ εἰς τὴν Δύσιν, εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὸ auditorium καὶ τὸ Μέγα Διδασκαλεῖον.

1. Οἱ νομικοὶ κώδικες (Θεοδοσιανός, Ἰουστινιανός, Βασιλικά κ.τ.λ.) ἐκρησιμοποιοῦντο τὸσον ὑπὸ τῆς Ἀνατολῆς ὅσον καὶ ὑπὸ τῆς Δύσεως.

2. Βλ. H. Rashdall, ἐνθ' ἄνωθ.

3. Βλ. Margaret Clapp (ed.), *The Modern University* Ithaca, N.Y., 1950 (Cornell UP), ss. VII, 115.

Θέλγει με ἡ τέχνη τῶν λόγων, καὶ μετὰ τῆς οἰκονομίας τῶν ὑποθέσεων καὶ τὸ ἐπανθοῦν αὐτῇ υπερηγαπῇκειν κάλλος καὶ κατὰ τὰς μελίττας τοῖς λογικοῖς λειμῶσιν ἐφίπταται... οὐκ ἔξ με ἡσυχάζειν ἢ τῆς σφαίρας περιφορὰ, ἀλλ' ἀναγκάζει με πολυπραγμανεῖν... κινεῖ με καὶ ἡ στάσιμος ἐπιστήμη, καὶ οὐκ ἔχω μὴ συννεοῖν τὸ συνεχὲς μέγεθος, μὴ τὸ ἀκριβὲς τῆς ἀποδείξεως θεωρεῖν, πῶς ἀπὸ νοῦ μὲν αἱ ἀξιώσεις, ἐκ δὲ τῶν ἀξιώσεων αἱ ἄμεσοι προτάσεις εὐθὺς... καὶ πῶς καὶ ἡ ἰδέα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ ἡ φύσις εἰς ἀριθμοὺς ἀναφέρονται... ποδαπὸς τε ὁ λόγος ὁ φυσικὸς, καὶ τί μὲν τὸ ἐν τούτῳ τέλειον... ἡ δὲ γε μουσικὴ θελγῆτ' ἄρρητοις πρὸς ἑαυτὴν ἐπισπάται... οὐ δὲ τοὺς τύπους μόνους τῶν λέξεων, τῶν μέτρων, τῶν ἐντέχνων κινήσεων περιεῖργασμαι, ἀλλὰ καὶ τὰς δυνάμεις ταύτης ἐξήτηκα... ποδαπὸν δὲ αὐτῶν τὸ κάλλος, καὶ ὅτι συμφυὲς τῇ ζωῇ τῆς ψυχῆς...

Μιχαὴλ Ψελλός, Ἀποσπάσματα ἀπὸ: «Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ» (βλ. Κ. Σάθα, *Μεσαιων. Βιβλιοθ.*, V, σ. 54-55)